

Leefstijlen binnen de arbeidersbevolking en de theorie van het cultureel kapitaal

Jan C.C. Rupp en Loes Haarmans*

Summary

Cultural capital theory and working class life styles

The dominant opinion in cultural sociology as well as in the sociology of education for lower class children, is that lower class culture is an undifferentiated, homogeneous culture and that schools for lower class children essentially are similar. In cultural capital theory it is said that only legitimate forms of art are a cultural resource and that forms of low art have no symbolic value. The habitus of a social class is defined as the interiorisation of the volume, composition and seniority of cultural and economic capital. The lower class's habitus is, therefore, defined by what it does not have and the corresponding lifestyle as what it is not. Lower-class culture would be a homogeneous culture.

In this paper, in contrast to cultural capital theory, it is argued that both high art and low art have symbolic value and that in each social class fractions can be distinguished that are oriented on either cultural or economic resources. The results of an exploratory empirical investigation, carried out in a Dutch Middletown, indicate a differentiation between culturally and economically oriented fractions within the lower classes and within the elementary schools market for lower class children for as strong as that within the upper classes and their childrens' schools.

Loes Haarmans studeerde sociologie aan de Universiteit van Utrecht. Jan C.C. Rupp is als research fellow/universitair hoofddocent verbonden aan de Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek (voorheen het PdIS) van de Universiteit van Amsterdam. Hij heeft daar mede de leiding over een NWO-project naar de sociale transformatie van de Nederlandse universiteiten 1815-1985 en naar de Amerikanisering van de Nederlandse universiteiten en het intellectuele klimaat na de Tweede Wereldoorlog. Een project over de 'public sphere' is in voorbereiding. Een eerdere versie van dit paper werd gepresenteerd op de Sociaal Wetenschappelijke Studiedagen, Amsterdam, 28-29 april 1992. Correspondentieadres: Oude Hoogstraat 24, 1012 CE Amsterdam.

1. Inleiding

In de discussies over de negatieve resultaten van het onderwijsvoorrrangsbeleid, bracht Wim Meynen (1984) de interessante stelling naar voren dat dit beleid tot nu toe te algemeen zou zijn geweest. Kindgerichte programma's hadden weliswaar de meeste invloed maar waren evenmin als de meer zaakgerichte scholen succesvol. Naar zijn mening moet onderwijsvernieuwing niet alleen proberen de kinderen in hun culturele achtergrond aan te spreken, maar ook vasthouden aan het perspectief op hoger onderwijs voor arbeiderskinderen.

Wat toen niet ter discussie stond, was de vraag of de botsende opvattingen over het onderwijsvoorrrangsbeleid slechts een weerspiegeling zijn van de diverse preoccupaties van beleidsmakers en onderwijssociologen, of dat hierin ook een verschil in opvatting binnen de lagere sociale klassen zelf tot uitdrukking komt. Met andere woorden, heeft het voorrrangsbeleid te maken met een homogene, ongedifferentieerde cultuur van het lagere sociale milieu, of is er sprake van belangrijke verschillen in leefstijl binnen de arbeidersbevolking. Zijn scholen voor arbeiderskinderen in wezen allemaal aan elkaar gelijk, of hebben ze verschillende identiteiten die samenhangen met verschillende leefstijlen binnen de arbeidersbevolking?

In dit artikel worden deze alternatieve thesen eerst theoretisch onderzocht aan de hand van de theorie van het cultureel kapitaal (Bourdieu, 1970, 1979). Vervolgens zijn we in een exploratief empirisch onderzoek nagegaan welke these het meest plausibel lijkt.

2. De theorie van het cultureel kapitaal

Bourdieu voerde in *La Reproduction* (1970) het fundamentele onderscheid in tussen cultureel en economisch kapitaal. Men moet zich de sociale wereld voorstellen als een ruimte met niet één, maar meerdere dimensies. De belangrijkste dimensies zijn het cultureel en economisch kapitaal, waarbij met betrekking tot het begrip kapitaal een onderscheid maakt moet worden tussen kapitaal als hulpbron en kapitaal als machtsmiddel (Brubaker, 1985; Pels, 1987; Rupp & De Lange, 1989; DiMaggio, 1991). Cultureel kapitaal als machtsmiddel heeft betrekking op legitimering van vormen van kunst als 'hoge' kunst door bepaalde erkende culturele instituten. In menselijke samenlevingen wordt niet alleen strijd gevoerd om economische macht en economische hulpbronnen, maar ook om culturele macht en culturele hulpbronnen. Culturele macht houdt zeggenschap in over de vraag wat op het gebied van kunsten en wetenschappen waardevol is en wat niet, wat hoog in de artistieke rangorde staat en

wat laag, welke kunstvormen tot de avant-garde gerekend mogen worden en welke tot de kitsch. Culturele normen en standaarden worden ontworpen door culturele instituten (DiMaggio, 1982).

De normen en de hiërarchie in culturele goederen variëren per land en per tijdvak (Zolberg, 1990). Het onderscheid in 'highbrow' and 'lowbrow' kunst is een sociale constructie (DiMaggio, 1987; Levine, 1988). Omdat dit onderscheid en de hiërarchie uitermate arbitrair zijn (maar daarom nog niet willekeurig), zijn ze aan voortdurende strijd onderhevig, blijven ze voor discussie vatbaar en moet er veel 'werk' worden verzet om ze te legitimeren. Sociologen laten zich in deze strijd niet onbetuigd. Veel Amerikaanse onderzoekers (Peterson, 1983; Gans, 1985) leggen er de nadruk op dat in hun land veel minder consensus bestaat over het onderscheid tussen high and low brow art dan in Frankrijk en dat de criteria minder stabiel zijn.

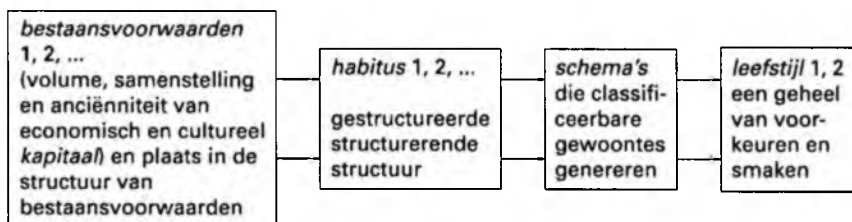
Het andere aspect van het begrip cultureel kapitaal is het beschikken over culturele en/of economische hulpbronnen om zich toegang te verschaffen tot bepaalde begerenswaardige beroepen en kennissenkringen en zich te onderscheiden van andere beroepen en sociale netwerken. Mensen hebben voorkeur voor bepaalde goederen niet om hun intrinsieke maar om hun symbolische waarde, dat wil zeggen om 'de betekenis die er sociaal aan wordt toegekend'. Sommigen investeren bij voorkeur in economische hulpbronnen, anderen richten zich op het verwerven van culturele hulpbronnen, door zich gelegitimeerde 'hoge' kunst aan te schaffen, er kennis over te verwerven en er een voorliefde voor te ontwikkelen. Er vindt voortdurend discussie plaats over wat de beste investeringsstrategie is, wat de beste economische of culturele 'aandelen' zijn en wat op de lange termijn de hoogste economische of culturele marktwaarde heeft. Er is niet alleen een markt van economische goederen, maar ook één van culturele goederen, en scholen spelen hierbij een belangrijke rol. In de theorie gaat het bij culturele hulpbronnen uitsluitend om kennis en bezit van gelegitimeerde kunst. Vormen van 'lage' kunst zijn sociaal waardeeloos geworden door het opleggen van de standaarden voor gelegitimeerde 'hoge' kunst; zij hebben geen symbolische waarde en men kan zich daarmee ook niet onderscheiden.

In *La Distinction* (1979) wordt gesteld dat het leven van arbeiders volledig bepaald zou zijn door economische noodzakelijkheid, arbeiders zouden geen tijd hebben voor deelname aan enige vorm van gelegitimeerde kunst. Deze stelling is het logische gevolg van het begrip habitus dat Bourdieu introduceert.

Een sociale groep, een fractie van een sociale klasse, kan zich in zijn leefstijl van anderen onderscheiden door zijn smaak. Smaak is sociale klasse (De Swaan, 1985). Om de systematiek in leefwijzen aan het licht te brengen is het

nodig objectieve klassen te construeren, dat wil zeggen: groepen mensen met homogene levensomstandigheden, die leiden tot homogene dispositie-systemen, die gelijksoortige gewoonten veroorzaken. De belangrijkste klassen worden zichtbaar door een ruimte te construeren, waarvan de fundamentele dimensies worden gevormd door het volume, de samenstelling en de anciënniteit van het cultureel en economisch kapitaal. De schakel tussen de sociale ruimte enerzijds, en de verschillende gewoontes en voorkeuren anderzijds, wordt gevormd door de *habitus*. De *habitus* verklaart het verband tussen voorkeuren op ogenschijnlijk onsamenhangende gebieden als kookkunst, kleding, tafelmanieren, taalgebruik en de inrichting van de woning. In figuur 1 is de theorie samengevat.

Figuur 1. Bestaansvoorwaarden, habitus en leefstijlen.

De arbeidersbevolking bezit noch economisch noch cultureel kapitaal. De *habitus* van deze klasse is deswegen – onontkoombaar – negatief gedefinieerd door wat het niet heeft, en de corresponderende leefstijl door wat het niet is (Rupp & De Lange, 1989). De fundamentele veronderstelling, dat de *habitus* een uit nood geboren deugd is, is volgens Bourdieu nergens zo zichtbaar als bij de arbeidersklasse, omdat voor hen het woord nood alles zal inhouden wat er gewoonlijk mee wordt bedoeld, namelijk een onontkoombaar beroofd zijn van de noodzakelijke goederen. De cultuur van de lagere sociale klasse wordt geacht een homogene, ongedifferentieerde cultuur te zijn. Op grond hiervan is te verwachten dat er ook geen differentiatie op de markt van basisscholen voor kinderen uit die sociale klasse optreedt. Deze theorie komt overeen met de in brede kring levende sociologische opvatting over arbeiderscultuur (Thompson, 1969; Lukacs, 1971; Horkheimer & Adorno, 1972; Clark et al., 1979; Feathers-tone, 1990; De Witte, 1990; Gartman, 1991; Mukerji & Schudson, 1991; zie daarentegen Williams, 1958), en deze mening wordt gedeeld door Nederlandse onderzoekers als De Graaf (1987) en Ganzeboom (1988). Ook cultuurhistorici als Bakhtin (1968) en Burke (1978) maken binnen de populaire cultuur geen onderscheid anders dan naar nationale herkomst.

3. Een alternative these

Bourdieu definieert culturele macht als het dwingend opleggen van culturele normen aan anderen. Onder de druk van de culturele standaarden zouden vormen van lage kunst waardeloos worden. Ons inziens verdient het echter de voorkeur het begrip dwang (coercion, imposition) als vorm van macht te reserveren voor het politieke terrein, – en exploitatie voor het economische veld –, en uitsluiting (exclusion) te zien als een typisch cultureel machtsmiddel (Lamont & Lareau, 1988; Rupp & De Lange, 1989). Normen van gelegitimeerde kunst worden niet dwingend opgelegd aan de gehele samenleving, deze normen dienen primair de culturele elite door velen uit te sluiten van toegang tot die kunst en daarmee tot bepaalde beroepen en sociale netwerken (Abercrombie et al., 1980).

Het lijkt ons theoretisch juist te veronderstellen dat binnen *elke* sociale klasse groepen optreden die bij voorkeur investeren in economische hulpbronnen, en anderen die zich richten op het verwerven van culturele hulpbronnen (bezit aan hoge kunst of aan lage kunst). We geven de voorkeur aan het meer algemene begrip (culturele of economische) *basisoriëntatie* boven het meer specifieke begrip (cultureel of economisch) *kapitaal*, de vorm die de basisoriëntatie bij de elites aanneemt. Ook binnen de arbeidersbevolking koestert men uiteenlopende aspiraties wat betreft beroep en kennissenkring.

Scholen spelen een belangrijke rol bij het reproduceren en het verwerven van culturele hulpbronnen. Bourdieu richtte zich in zijn onderzoek tot nu toe vooral op de segmenten van het voorbereidend wetenschappelijk en hoger onderwijs in Frankrijk, die gericht zijn op reproductie van de diverse economische en culturele elites. Beekenkamp en Dronkers (1984) en Rupp en De Lange (1989) toonden aan dat ook de Nederlandse elites van oudsher eigen routes binnen en ten dele ook buiten het hoger onderwijs onderhouden voor de reproductie van bepaalde maatschappelijke posities. Uit onderzoek van Kalmijn en Batenburg (1986) komt naar voren dat in het voortgezet onderwijs voor kinderen van de elites zowel economisch georiënteerde als cultureel georiënteerde middelbare scholen opereren, die ieder hun eigen publiek aantrekken. Rupp et al., (1990) konden deze differentiatie ook vaststellen op de markt van basisscholen voor de elite.

Hoe is de situatie op de markt van basisscholen voor arbeiderskinderen? Op basis van de these dat binnen elke sociale klasse economisch en cultureel gerichte fracties te onderscheiden zijn, kunnen we ook voor de arbeidersbevolking een gedifferentieerde scholenmarkt aannemen.

4. Economisch en cultureel gerichte arbeidersscholen en hun publiek

Met een exploratief empirisch onderzoek zijn wij nagegaan hoe aannemelijk onze modificatie van de theorie van het cultureel kapitaal is. Het verkennende onderzoek is bedoeld om de ontwikkeling van de theorie van het cultureel kapitaal te ondersteunen. Omdat tot nog toe niet alleen door Bourdieu zelf maar ook door Nederlandse onderzoekers is aangenomen dat er geen differentiatie in leefstijlen binnen de lagere inkomensgroepen voorkomt, moesten we zelf hiervoor begrippen en operationalisaties ontwerpen. We zijn middels langdurige participerende observatie op zoek gegaan naar kenmerken van economisch georiënteerde en cultureel georiënteerde fracties van de arbeidersbevolking. Het moest dan gaan om verschillen in oriëntatie die door de ouders zo belangrijk worden gevonden dat deze tot uitdrukking komen in verschillen in schoolkeuze op een gedifferentieerde markt van basisscholen. Het is niet uit te maken of de differentiatie op de scholenmarkt er eerder of later is dan die binnen de lagere sociale klasse. Zij zijn wederzijds van elkaar afhankelijk en vooronderstellen elkaar.

Voor het onderzoek naar verschillen tussen scholen hebben we gebruik gemaakt van kenmerken die in eerder onderzoek door ons waren gehanteerd. Het gaat dan om een onderscheid tussen scholen in:

- *economische oriëntatie*: een praktische instelling, prestatiegericht, no-nonsense beleid in de manier van lesgeven, nadruk op cognitieve vakken, klas-sikaal onderwijs;
- *culturele oriëntatie*: nadruk ligt op het kind zelf, sociaal-emotionele ont-plooiing, expressie, zelfstandigheid, creativiteit, geïndividualiseerd onder-wijs, ontwikkelen van sociale vaardigheden (leren samenwerken, kritisch nadenken), evenwicht tussen cognitieve en niet-cognitieve vakken, aan-dacht voor kunst en cultuur.

In de eerste fase van het onderzoek, opgezet in een industriestad in het Zuiden des lands (Haarmans, 1991), zijn we op zoek gegaan naar een cultureel gerich-te en een economisch georiënteerde basisschool, gesitueerd in eenzelfde woon-buurt, ieder met een groot contingent arbeiderskinderen. Alleen wanneer deze aangetroffen zouden worden, zou met enige zekerheid vastgesteld kunnen worden dat de eventueel aanwezige verschillen in leefstijl binnen de arbeiders-bevolking door henzelf van wezenlijk belang worden geacht te zijn. Op basis van drie onafhankelijke bronnen van gegevens (deskundigen, analyse van leerplannen en meningen van ouders) hebben we deze basisscholen kunnen vinden.

Deskundigen van de Schooladviesdienst, van de Afdeling Onderwijs van de Gemeente en opbouwwerkers wezen twee scholen aan, beide gesitueerd aan de

rand van een oude arbeiderswijk in het centrum van de stad. De gerichtheid van de scholen is vervolgens getoetst op basis van een analyse van de leerplannen en aanvullende gesprekken met de schooldirecties. Daarbij is gelet op de doelstelling van het onderwijs, de aandacht besteed aan kunst en cultuur, de verhouding tussen cognitieve en niet-cognitieve vakken en de nadruk op prestaties of op ontplooiing. Van elke school zijn vervolgens 43 ouderparen geïnterviewd. Allereerst is uitgezocht of de respondenten per school geen systematische verschillen vertoonden op de variabelen leeftijd, geslacht, burgerlijke staat, aantal kinderen, en opleiding. Dit bleek op het gehanteerde 5 procent niveau niet het geval te zijn, behalve met betrekking tot de opleiding van de man. Het opleidingsniveau van de mannen, wier kinderen op de cultureel gerichte school zaten, was significant hoger. Een reden om bij de analyses het onderzoekscohort te selecteren op opleiding. Uit de twee schoolgroepen zijn twee subgroepen van respectievelijk 19 ouders op de culturele en 27 op de economisch gerichte school geselecteerd, bestaande uit mensen met een opleiding op LBO-niveau of lager. Eventuele verschillen in leefstijl tussen de twee groepen ouders zullen nu aan geen van de eerder genoemde variabelen kunnen worden toegeschreven.

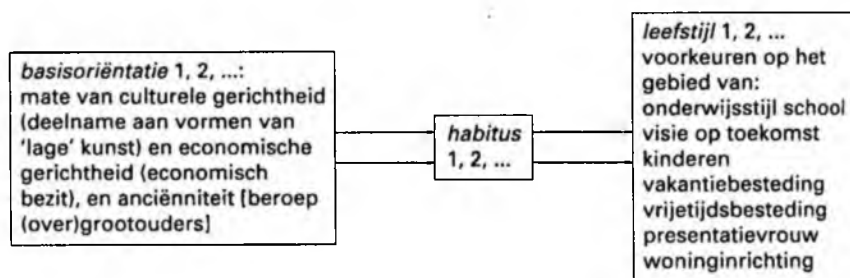
We zijn vervolgens nagegaan of ook de ouders (uit het lagere milieu) van de twee scholen de door de deskundigen aangegeven verschillen tussen de scholen in termen van meer culturele of meer economische gerichtheid percipieerden. We ontwierpen vragen bedoeld als items op een schaal, die de culturele of economische onderwijsstijl van een school meet. De ouders gaven aan of de school van hun kinderen veel, weinig of geen aandacht besteedt aan die punten. De items: aandacht voor de emotionele ontwikkeling, creativiteit, leren samenwerken, het leren kritisch over dingen na te denken, maatschappelijke verhoudingen, het leren eigen verantwoordelijkheid dragen en het leren omgaan met computers, vormen samen de culturele onderwijsstijl (Cronbach's Alpha = 0,60). De items: aandacht voor het leren van goede manieren, beleefdheid, het leveren van goede prestaties en het verwerven van feitenkennis, vormen de economische onderwijsstijl (Cronbach's Alpha = 0,67). Volgens de ouders van de door deskundigen als cultureel aangewezen school is de onderwijsstijl van hun school meer cultureel ($t = -5,26$, $df = 42$, $p = 0,000$); de ouders van de andere school vinden dat hun school een meer economische onderwijsstijl heeft ($t = 6,43$, $df = 44$, $p = 0,000$).

5. Basikenmerken van culturele of economische gerichtheid

De meest fundamentele vraag was of de ouders van de cultureel gerichte school zelf meer cultureel georiënteerd waren en de ouders van de andere school meer economisch. Culturele gerichtheid hebben we geoperationaliseerd in termen van deelname aan 'lage' vormen van kunst en economische gerichtheid als economisch bezit. Bovendien hebben we de anciënniteit van deze gerichtheid in kaart gebracht door de beroepen van de (over)grootouders op culturele en economische status te analyseren.

Deze variabelen moeten uitdrukking geven aan de verschillen in basisoriëntatie binnen het lagere sociale milieu; zij constitueren verschillen in habitus, die op hun beurt verschillen in leefstijl tot stand brengen. We spreken van verschillen in basisoriëntatie en niet meer van verschillen in kapitaal. We geven, zoals eerder gezegd, de voorkeur aan het meer algemene begrip (culturele of economische) 'basisoriëntatie' boven het meer specifieke, alleen op de hoogste sociale klasse betrekking hebbende begrip (cultureel of economisch) 'kapitaal'. We veronderstelden dat economisch gerichte arbeiders in hun manier van leven willen laten blijken dat zij zich het één en ander financieel kunnen veroorloven (binnen de marges die het bescheiden inkomen stelt). Cultureel georiënteerde arbeiders, daarentegen, zullen de nadruk leggen op de ontwikkeling van smaak voor eenvoudige kunstvormen en aan een natuurlijke, eenvoudige en gezonde leefwijze. Het gaat hier om relatieve verschillen binnen de arbeidersbevolking. Figuur 2 geeft een theoretisch overzicht van de onderzoeksvariabelen.

Figuur 2. Theoretisch overzicht van de onderzoeksvariabelen

Een *kunstdeelnameschaal* is geconstrueerd op basis van items, die vragen naar het zelf bespelen van een muziekinstrument, het hebben gelezen van een boek in de afgelopen maand, het kijken naar kunstprogramma's op de televisie en het bezoeken van een ruilbeurs (Cronbach's Alpha is 0,54). Deze schaal meet

de culturele gerichtheid van de ouders. De ouders uit het lagere milieu van de cultureel gerichte school nemen, naar verwachting, vaker aan vormen van 'lage' kunst deel dan de ouders uit dat milieu van de economisch gerichte school ($t = -2,42$, $df = 44$, $p = 0,020$). Bovendien, als de ouders lezen, lezen de cultureel gerichte ouders vooral 'moderne' romans en familie- en streekromans, terwijl de economische gerichte de voorkeur geven aan deeltjes uit de Bouquetreeks ($t = -2,21$, $df = 17$, $p = 0,041$). Instrumenten die worden gespeeld zijn gitaar, piano, fluit, trompet en zang (dus geen strijkinstrumenten, typisch voor de elites). Conclusie: met betrekking tot deelname aan vormen van 'lage' kunst verschillen de twee groepen ouders uit de lagere klasse duidelijk van elkaar.

De verwachting was dat economisch gerichte ouders meer *economisch bezit* zouden hebben dan de cultureel georiënteerde. Zoals eerder gemeld verschilden de ouders van de twee scholen niet in inkomen, ook de arbeidersouders doen dat niet. Zij verdienen tussen de 2000 en 3000 gulden netto per maand. Zij wonen allen in dezelfde buurt in gelijkvormige eengezins-rijtjeshuizen, die bij aanschaf gemiddeld 75.000 gulden hebben gekost en nu ongeveer 110.000 gulden zouden opbrengen. Met andere woorden, door het type huis dat men bewoont kan men zich niet onderscheiden en het bescheiden inkomen stelt grenzen aan het begrip 'economisch bezit'. Het leek ons het meest waarschijnlijk dat economische gerichtheid zich zou uiten in het bezit van een nieuwere, minder oude auto. Auto's staan zichtbaar op straat en aan het nummerbord is in ons land precies de leeftijd van een auto af te lezen. De auto van de ouders van de economisch gerichte school bleek inderdaad minder oud dan die van andere groep ouders (gemiddeld vijf jaar oud tegen gemiddeld zevenenhalf jaar oud; $t = 1,73$, $df = 35$, $p = 0,05$).

Om de *anciënniteit* van de economische of culturele gerichtheid na te gaan, hebben we de beroepen van de ouders en grootouders in kaart gebracht. Daarbij is een schaal gebruikt, ontworpen door Ganzeboom, De Graaf en Kalmijn (1987), waarin aan de meest gangbare beroepen in Nederland een culturele en economische status wordt verleend. Nogal verrassend bleken de beroepen van de vaders en moeders van de twee scholen niet van elkaar te verschillen; die van de grootvaders en overgrootvaders echter wel (resp. $t = -2,05$, $df = 44$, $p = 0,023$ en $t = -1,75$, $df = 44$, $p = 0,044$). De beroepen van de (over)grootvaders van de kinderen op de cultureel georiënteerde school hebben meer culturele status, die van de andere school meer economische status.

Wellicht is de arbeidsmarkt in de onderzochte stad, die vroeger een veelzijdige industriële sector omvatte, inmiddels drastisch veranderd in een eenzijdige op de dienstverlening gerichte. Ook kunnen verschillen in beroepsuitoefening belangrijker zijn geworden dan verschillen tussen beroepen.

Vervolgens is onderzocht of de verschillen in basisoriëntatie en – daarmee theoretisch samenhangend – in habitus tot uitdrukking kwamen in verschillen-
de *leefstijlen*. Al eerder is aangegeven dat de ouders de voorkeur geven aan scholen die verschillen in onderwijsstijl. Voor het onderzoek van andere aspecten van de leefstijl is een vragenlijst ontwikkeld met vragen over a) de visie van de ouders op de toekomst van de kinderen, b) vakantie- en vrijetijdsbesteding, c) de aandacht besteed aan de uiterlijke verzorging van de vrouw, en d) de woninginrichting.

Aan de ouders is a) gevraagd, in hoeverre zij bepaalde zaken die samenhangen met *de toekomst van hun kinderen* belangrijk vinden. De verwachting was dat cultureel gerichte ouders vooral zelfontplooiing belangrijk zullen vinden, en economisch gerichte ouders een goede baan en een goed loon. Het is ons niet gelukt een variabele 'culturele toekomstvisie voor de kinderen' te ontwerpen. Uit de items 'een goed loon verdienen' en 'een goede baan krijgen' kon echter wel de variabele 'economische toekomstvisie kinderen' worden samengesteld (Cronbach's Alpha = 0,64). De economisch georiënteerde ouders hebben, naar verwachting, een meer economisch gerichte toekomstvisie ($t = -4,81$, $df = 44$, $p = 0,000$).

Aan de ouders is b) gevraagd, hoe ze verleden jaar de *vakantie* hadden doorgebracht en naar welke manier van vakantiebesteding hun voorkeur uitging. Verwacht werd dat de ouders van de cultureel gerichte school de voorkeur zouden geven aan eenvoudiger vakanties met een tent of stacaravan dan de economisch gerichte, bij wie de voorkeur zou uitgaan naar bungalow en hotel. Deze verwachting komt uit ($t = -1,95$, $df = 44$, $p = 0,05$).

Verwacht werd ook dat de cultureel gerichte ouders in hun vrijetijd minder aan *sport* zouden doen dan de economisch gerichte vanwege het competitieve element in sport, en meer aan *wandelen en fietsen*. Beide verwachtingen worden bevestigd. De cultureel gerichte ouders wandelen en fietsen meer ($t = 3,08$, $df = 44$, $p = 0,004$) en sporten minder ($t = -2,75$, $df = 44$, $p = 0,009$). Het gaat hier om voetballen en zwemmen, typische volkssporten dus; sporten als hockey, tennis en golf komen niet voor.

Onderzocht zijn voorts c) verschillen in aandacht die er aan de *presentatie van de vrouw* wordt besteed. Verwacht werd dat de economisch gerichte vrouw haar uiterlijk belangrijker zou vinden dan de cultureel georiënteerde. Er is een schaal geconstrueerd van items, die bevragen hoeveel aandacht de vrouw besteedt aan de verzorging van haar uiterlijk. Uit de items: dure en enigszins opvallende kleren belangrijk vinden en de voorkeur geven aan andere kleding dan een spijkerbroek of joggingpak, kon de variabele 'presentatie van de vrouw' worden gevormd (Cronbach's Alpha = 0,51). De economisch ge-

richte vrouwen uit het lagere sociale milieu vinden deze presentatie belangrijker dan de cultureel gerichte vrouwen ($t = 3,47$, $df = 44$, $p = 0,000$).

Ten slotte zijn d) aspecten van de *woninginrichting* onderzocht. De verwachting was dat de cultureel georiënteerde ouders de voorkeur zouden geven aan een 'natuurlijke' omgeving. Uit de items 'aanwezigheid van een balkenplafond' en 'schoonmetselwerk van de muren' kon een variabele 'culturele woninginrichting' worden samengesteld (Cronbach's Alpha = 0,49). Deze voorkeur trof de interviewer vaker bij de cultureel gerichte ouders aan ($t = -2,37$, $df = 43$, $p = 0,023$).

6. Een factoranalyse

In dit exploratieve onderzoek zijn de volgende variabelen gevormd. Voor het bepalen van de basisoriëntatie van de ouders:

- De variabele 'kunstdeelname', bestaande uit de items: het bespelen van een muziekinstrument, het lezen van (moderne) boeken, het bekijken van kunstprogramma's op de televisie en het bezoeken van een ruilbeurs.
- De variabele 'economisch bezit', gevormd uit het item: de ouderdom van de auto; en de variabele 'anciënniteit', dat wil zeggen de culturele of economische status van het beroep van de (over)grootouders.

Voor het bepalen van elementen van de leefstijlen:

- De variabele 'economische onderwijsstijl van de school', gevormd door de items: veel aandacht voor beleefdheid, goede manieren, het leveren van goede prestaties en het verwerven van feitenkennis; en de variabele 'culturele onderwijsstijl van de school', samengesteld uit de items: veel aandacht voor emotionele ontwikkeling, creativiteit, leren goed samen te werken, leren kritisch over dingen na te denken, het leren van maatschappelijke verhoudingen, leren eigen verantwoordelijkheid te dragen en leren om te gaan met computers.
- De variabele 'economische toekomstvisie voor de kinderen', bestaande uit de items: belangrijk vinden dat zij een goed loon gaan verdienen en een goede baan krijgen.
- De variabele 'vakantiebesteding', samengesteld uit de items hoe men verleden jaar de vakantie besteed had en de voorkeur voor het type vakantie, variërend van tent en stacaravan, tot toercaravan, bungalow/huisje en hotel.
- Twee variabelen met betrekking tot de 'vrijetijdsbesteding': wandelen en fietsen voor de cultureel gerichte ouders, sportbeoefening voor de economisch gerichte.

- De variabele 'presentatie van de vrouw', gevormd uit de items: dure en opvallende kleding belangrijk vinden, en een rok of een andere lange broek boven een spijkerbroek of joggingpak prefereren.
- De variabele 'culturele woninginrichting' door samenvoeging van de items: schoonmetselwerk aan de muren en een balkenplafond.

Tabel 1. Overzicht van de onderzochte verschillen in basisoriëntatie en leefstijlkenmerken tussen ouders met kinderen op respectievelijk een meer cultureel gerichte school en een meer economisch gerichte school.

	Cr. Alpha	T-toets cult/econ lager sociaal milieu (p-waarden)
1. kunstdeelname	0,54	0,020
2. economisch bezit		0,050
3. beroep van (over)grootouders		0,023/0,044
4. econ.onderwijsstijl	0,67	0,000
5. cult.onderwijsstijl	0,60	0,000
6. econ. toekomstvisie kinderen	0,64	0,000
7. vakantiebesteding		0,051
8. vrijetijdsbesteding		
a. wandelen/fietsen		0,004
b. sportbeoefening		0,009
9. presentatie vrouw	0,51	0,000
10. woninginrichting	0,49	0,023

Uit het overzicht van de analyses in tabel 1 blijkt dat de ouders van de scholen verschillen in basisoriëntatie. Zij zijn respectievelijk meer cultureel georiënteerd, af te lezen aan hun kunstdeelname, of meer economisch, te zien aan hun economisch bezit. Correspondierend met deze verschillen in basisoriëntatie, verschillen de ouders op een aantal belangrijke aspecten van hun leefstijl.

We zijn met een factoranalyse nagegaan of de onderzochte variabelen zoals bedoeld betrekking hebben op twee dimensies, een culturele en een economische dimensie. De variabelen kunstdeelname, culturele onderwijsstijl van de school, vakantiebesteding, voorkeur voor wandelen en fietsen, en een culturele woninginrichting, behoren hoog te laden op de culturele dimensie en laag op de economische; en, anderzijds, behoren de variabelen economisch bezit, economische onderwijsstijl van de school, economische toekomstvisie wat betreft de kinderen, voorkeur voor sportbeoefening in de vrije tijd, en belang hechten aan de presentatie van de vrouw, hoog te laden op de economische dimensie en laag op de culturele. De variabele 'beroep van de (over)grootvaders' hebben we hier niet meegenomen, omdat de beroepen van de vaders geen verschil

meer vertoonden. In eerste instantie vonden we vier factoren. Op de derde factor laadde echter alleen de variabele 'woninginrichting' hoog, op de vierde factor alleen de variabele 'sportbeoefening'. Daarom werd gekozen voor een twee-factoren oplossing. De uitkomsten van deze factoranalyse bevestigen grotendeels de theorie (zie tabel 2). Alleen de variabelen 'sportbeoefening' en 'woninginrichting' zijn minder eenduidig dan was voorondersteld. Factor 1, de economische dimensie, verklaart ruim 30 procent van de totale variantie, factor 2, de culturele dimensie, ruim 14 procent.

Tabel 2. Factorladingen van de onderzochte variabelen op de twee dimensies van het onderzoek.

	factor 1 econo. dimensie	factor 2 cult. dimensie
1. kunstdeelname	-0,120	0,896
2. economisch bezit	0,501	-0,325
3. culturele onderwijsstijl	-0,346	0,506
4. economische onderwijsstijl	0,830	-0,095
5. economische toekomstvisie	0,683	-0,276
6. vakantiebesteding	-0,286	0,560
7. vrijetijdsbesteding		
a. wandelen/fietsen	-0,100	0,120
b. sportbeoefening	0,439	0,243
8. presentatie van de vrouw	0,649	-0,135
9. woninginrichting	0,149	0,254

7. Discussie en conclusies

In een commentaar op de theorie van het cultureel kapitaal waren we tot de these gekomen dat de markt van basisscholen voor kinderen uit het lagere sociale milieu net als die voor kinderen van de elites een differentiatie in economisch en cultureel georiënteerde scholen zou vertonen en dat de ouders van de leerlingen navenant zouden verschillen in culturele of economische gerichtheid en in daarmee corresponderende leefstijlen. In een exploratief empirisch onderzoek zijn wij nagegaan of deze these empirisch plausibel te maken was. Deze vraag kan nu bevestigend beantwoord worden. De stelling is aannemelijk dat basisscholen voor arbeiderskinderen gedifferentieerd zijn en dat dit samenhangt met een differentiatie in culturele en economische gerichtheid en leefstijlen binnen de arbeidersbevolking. Deze differentiatie kan niet worden opgevat als het gevolg van verburgelijking van de arbeidersbevolking (Goldthorpe & Lockwood, 1969). Bij deelname aan kunst blijft het gaan om deelname aan 'lage' kunstvormen.

De door ons aangetoonde differentiatie kon niet zichtbaar worden in de analyse van *La Distinction*. In het overzicht van leefstijlen in de sociale ruimte komt de arbeidersklasse slechts voor als virtueel nulpunt. Dat is het logische gevolg van het feit dat Bourdieu de habitus van een sociale klasse of fractie daarvan definieert als interiorisatie van de het bezit aan cultureel en economisch *kapitaal* en niet – wat ons inziens de voorkeur verdient – in termen van culturele of economische *gerichtheid* en investeringsstrategie. Het begrip leefstijl wordt door Bourdieu ook tot cultureel kapitaal gerekend, terwijl leefstijl een begrip is dat betrekking heeft zowel op economische als op culturele leefstijlen. We zouden hier misschien beter kunnen spreken van symbolische grenzen tussen sociale groepen en van symbolisch kapitaal.

De differentiatie in leefstijlen die aannemelijk is gemaakt, doet denken aan beschrijvingen van een culturele leefstijl binnen de arbeidersbevolking in het werk van Nederlandse auteurs, die onderzoek hebben gedaan naar de Nederlandse jeugdbeweging zoals Harmsen (1961) en Michiels (1980). Harmsen (o.c., p. 36) komt dan wel tot de conclusie, 'dat de jeugdbeweging geen cultureel scheppend werk heeft verricht', maar het AJC heeft desondanks wel zijn stempel gedrukt op het hele culturele werk tot aan de woninginrichting toe. Op artistiek gebied was het symbolisme en de Jugendstil van grote betekenis en in de vrije-tijdsbesteding het NIVON.

Misschien dat de culturele habitus en leefstijl binnen de arbeidersbevolking het beste kan worden omschreven in termen van: een voorkeur hebben voor een eenvoudige, terug naar de natuur leefstijl. Het is de habitus van het niet verstandig te vinden overmatige belangstelling aan de dag te leggen voor de materiële kanten van het bestaan, als men het niet breed heeft; er zijn andere, belangrijker dingen in het leven. Bourdieu karakteriseert de culturele middenklasse die sociaal wil stijgen met een ascetische leefstijl; daarin wordt tot uitdrukking gebracht dat men zich veel opofferingen wil getroosten om (de kinderen) verder te (laten) komen. De culturele elite maakt duidelijk de materiële kanten van het bestaan, zoals eten, irrelevant te vinden. Een dergelijke houding van er zich boven verheven voelen kan men zich daar ook permitteren. Is het toeval dat de termen die Bourdieu bezigt voor de culturele elite en voor de culturele middeklasse, in een andere vorm terugkeren in onze beschrijving van de habitus van de culturele arbeidersbevolking of zouden er juist grote overeenkomsten bestaan tussen de cultureel gerichte groepen in de diverse sociale klassen?

De economische leefstijl zou, in tegenstelling hiermee, een op uiterlijk vertoon gerichte leefstijl genoemd kunnen worden. En ook hierbij valt de overeenkomst op met de beschrijvingen van de leefstijl van de economische elite. Echter, in de economisch gerichte arbeidersbevolking is men op een royale

leefstijl gericht omdat men het niet breed heeft ('hoe kaler hoe royaler'), in de economische elite is men op duur vertoon gericht omdat men niet meer op de kleintjes hoeft te letten.

Misschien zijn de verschillen *tussen* de cultureel en economisch gerichte groepen van de diverse sociale klassen kleiner dan die tussen de cultureel en de economisch gerichte groepen *binnen* elke sociale klasse.

Men zou in reflexief sociologische termen kunnen stellen dat de theorie van het cultureel kapitaal een poging is bij te dragen aan de emancipatie van het culturele veld uit de dominantie van het economische en politieke veld. Het is de wraak van de bovenbouw op de onderbouw (Lasch, 1990). Het gebruik maken van begrippen als 'kapitaal', 'markt', 'producenten', en 'investeringen', duidt er echter op dat het economische veld nog steeds dominant is.

Het onderwijsvoorrrangsbeleid en de onderwijssociologie zijn ten onrechte uitgegaan van één ongedifferentieerde arbeiderscultuur. Voorzover blijkt uit dit exploratieve, op ontwikkeling van de theorie van het cultureel kapitaal gericht onderzoek, corresponderen verschillen in opvatting binnen de onderwijssociologie over de wijze waarop het onderwijs aan arbeiderskinderen moet worden ingericht, met werkelijk bestaande verschillen binnen de arbeidersbevolking zelf.

Aanvullende analyses zijn gewenst.

Literatuur

- Abercrombie, N., Urry, J. & Turner, B.S. (1980). *The dominant ideology thesis*. London: Allen & Unwin.
- Bakhtin, M.M. (1968). *Rabelais and his world*. Cambridge: MIT Press.
- Beekenkamp, G.G. & Dronkers, J. (1984). De plaats van het onderwijs in de recrutering van president-directeuren. In: J. Dronkers & F.N. Stokman (red.), *Nederlandse elites in beeld. Recrutering, samenhang en verandering* (p. 85-100). Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.-C. (1970). *La reproduction. Elements pour une theorie du systeme d'enseignement*. Paris: Les Ed. de Minuit.
- Bourdieu, P. (1979). *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Les Ed. de Minuit.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L.J.D. (1992). *Réponses*. Paris: Seuil.
- Brubaker, R. (1985). Rethinking classical theory. The sociological vision of Pierre Bourdieu. *Theory and Society*, 745-75.
- Burke, P. (1978). *Popular culture in early modern Europe*. London: Temple Smith.
- Clarke, J., Critzer, C. & Johnson, R. (red.) (1979). *Working class culture. Studies in history and theory*. London: Hutchinson.
- DiMaggio, P.J. (1982). Cultural entrepreneurship in nineteenth-century Boston. The creation of an organizational base for high culture in America. *Media, Culture and Society*, 4, 33-50.
- DiMaggio, P.J. (1987). Classification in art. *American Sociological Review*, 52, 440-55.

- DiMaggio, P.J. (1991). Social structure, institutions, and cultural goods: The case of the United States. In: P. Bourdieu & J.S. Coleman (red.), *Social theory for a changing society* (p. 133-166). New York: Westview Press.
- Featherstone, J.M. (1990). *The paradox of culture and the globalization of diversity*. Utrecht: ISOR.
- Gans, H.J. (1985). American popular culture and high culture in a changing class structure. *Prospects*, 10, 17-37.
- Ganzeboom, H., Graaf, P. de & Kalmijn, M. (1987). De culturele en de economische dimensie van beroepsstatus. *Mens en Maatschappij*, 62, 153-174.
- Ganzeboom, H. (1988). *Leefstijlen in Nederland*. Alphen aan de Rijn: Samson.
- Goldthorpe, J., Lockwood, D. et al. (red.) (1969). *The affluent worker and the class structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graaf, P. de (1987). *De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in onderwijsloopbanen*. Nijmegen: ITS.
- Haarmans, L. (1991). *Schoolkeuze, een kwestie van smaak. Een onderzoek naar cultureel versus economisch gerichte arbeidersscholen en hun publiek*. Utrecht: Vakgroep ETS.
- Harmen, G. (1961). *Blauwe en rode jeugd*. Assen: Van Gorcum.
- Horkheimer, M. & Adorno, T. (1972). *Dialectic of enlightenment*. New York: Herder & Herder.
- Kalmijn, M. & Batenburg, R. (1986). Reproductie van cultureel en economisch kapitaal op een traditioneel en een Montessori-lyceum. *Tijdschrift voor Onderwijsresearch*, 11, 149-163.
- Lamont, M. & Lareau, A. (1988). Cultural capital: Allusions, gaps and glissandos in recent theoretical developments. *Sociological Theory*, 6, 2, 153-168.
- Lash, S. (1990). *Sociology of postmodernism*. Londen: Routledge.
- Levine, L.W. (1988). *Highbrow lowbrow. The emergence of cultural hierarchy in America*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Meynen, W. (1984). *Van zes tot twaalf*. Den Haag: SVO.
- Michelse, H.C.M. (1980). *Socialistische vorming*. Nijmegen: SUN.
- Mukerji, C. & Schudson, M. (red.) (1991). *Rethinking popular culture. Contemporary perspectives in cultural studies*. Berkeley: University of California Press.
- Pels, D. (1989). *Macht of eigendom*. Amsterdam: Van Gennep.
- Peterson, R.A. (1983). Patterns of cultural choice: A prolegomenon. *American Behavioral Scientist*, 26, 4, 422-438.
- Rupp, J.C.C. & Lange, R. de (1989). Social order, cultural capital and citizenship. *The Sociological Review*, 37, 658-705.
- Rupp, J.C.C., Walet, M. & Wolput, B. van (1990). Cultureel versus economisch georiënteerde basisscholen en hun publiek. *Sociologische Gids*, 37, 333-350.
- Swaan, A. de (1985). *Kwaliteit is klasse*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Thompson, E.P. (1969). *The making of the English working class*. Harmondsworth: Penguin.
- Williams, R. (1958). *Culture and society, 1780-1950*. Harmondsworth: Penguin.
- Witte, H. de (1990). *Conformisme, radicalisme en machteloosheid*. Leuven: Hoger Instituut voor de Arbeid.
- Zolberg, V. (1990). *Constructing a sociology of the arts*. Cambridge: Cambridge University Press.